

Lärarinnorna som banade väg för kvinnors frigörelse

MONIR BOUNADI OCH MATTIAS FOLKESTAD

Monir Bounadi är doktorand i national-ekonomi och bedriver forskning i historisk ekonomi med fokus på utveckling och politik vid IIES, Stockholms universitet.

monir.bounadi@
iies.su.se

Mattias Folkestad är doktorand i national-ekonomi och bedriver forskning i politisk ekonomi vid IIES, Stockholms universitet.

mattias.folkestad@
iies.su.se

För tvåhundra år sedan hade kvinnor en låg status i samhället och var kraftigt begränsade i sina rättigheter, såväl ekonomiskt, politiskt som juridiskt, i jämförelse med män. Sedan dess har stora framsteg gjorts — i västvärlden har de rättsliga skillnaderna mellan könen i stort sett försvunnit, och skillnader inom politik och ekonomi har minskat betydligt. I vårt pågående avhandlingsarbete (Bounadi och Folkestad 2024) undersöker vi denna samhällsförändring i Sverige, med avstamp i 1860-talet och de första offentligt anställda lärarinnorna. Våra resultat visar att flickor som undervisades av lärarinnor i högre grad valde yrken utanför det traditionella hemarbetet, särskilt professionella yrken.

I bondesamhället utgjorde familjen den viktigaste produktionsenheten. Arbetet var starkt uppdelat i manliga och kvinnliga sysslor. Yrken inom kyrka och stat var förbehållna män och skråväsendet begränsade kvinnors möjligheter att verka inom hantverk. De få undantagen från denna regel fanns i de högre samhällsklasserna där änkor kunde driva vidare familjens verksamhet efter makens död, men även det var ovanligt.

Under mitten av 1800-talet skedde flera viktiga samhällsförändringar som hade stor betydelse för kvinnors försörjningsmöjligheter. Skråväsendet avskaffades, ny teknologi, som telegrafan, öppnade upp nya branscher, och en professionalisering av både sjuksköterskor och barnmorskor inleddes. I vår studie fokuserar vi på 1859 års beslut att kvinnor skulle kunna få fast anställning som folkskollärare, med samma arbetsrättsliga villkor, inklusive minimilön, som män.

1. De första folkskollärarinnorna

Den omedelbara anledningen till beslutet var att socknarna hade svårt att leva upp till 1842 års folkskolestadgas högt ställda krav på att ingå i ett skoldistrikt med en fast folkskola. Den största utmaningen var främst kompetensförsörjningen. För att anställas som folkskollärare krävdes examen från ett seminarium, men examinationsfrekvensen var för låg för att möta efterfrågan. På 1850-talet spreds småskolor, initierade av bl a riksskolinpektör Torsten Rudenschöld, där utbildade lärarinnor lindrade personalbristen. Samtidigt pågick en växande samhällsdebatt om kvinnors ställning. Äktenskapsfrekvensen hade minskat sedan 1820-talet, och romanerna *Det går an* (1838) av Carl Jonas Love Almqvist och *Hertha* (1856) av Fredrika Bremer väckte stora diskussioner om äktenskapet och kvinnors ekonomiska

ställning. Reformen 1859 medförde dessutom att ett antal seminarier för utbildning av folkskollärarinnor etablerades i stiftsstäderna, samt att Kungliga högre lärarinneseminarier för utbildning av flickskollärare öppnades i Stockholm.

En gradvis feminisering av läraryrket inleddes kort därefter. 1910 utgjorde kvinnor knappt 40 procent av landets drygt 8 500 folkskollärare. Denna utveckling skedde parallellt med en ökning av antalet privata flickskolor, som dock på grund av terminsavgifternas storlek begränsade tillgången till en välbeställd borgarklass.¹

Det är lätt att föreställa sig att första anställningen av en lärarinna i en socken hade en betydande inverkan på invånarnas syn på kvinnors kompetens och kapacitet att inneha och förmedla kunskap. Under sent 1800-tal fanns det i genomsnitt en till två ordinarie lärare per skoldistrikt, där de flesta lärartjänsterna innehades av män. I skolans, kyrkans och hemmets sfärer var det alltså fortfarande i huvudsak en manlig lärare, präst eller husfar som förmedlade kunskap och därigenom makt. För många blev lärarinnorna i folkskolan därför troligen en chockerande eller radikalt nydanande första kontakt, och utanför städerna ofta den allra första med en akademiskt utbildad yrkeskvinna.

Lärarinnors roll som förebilder för flickor har studerats i både nutida och historiska sammanhang. Lindahl (2015) finner en liten positiv effekt (0,04 standardavvikelse) på svenska flickors nationella provresultat i åk 9 av att ha en kvinnlig lärare. De Gendre m fl (2024) visar i en multinationell studie små positiva effekter av att elev och lärare har samma kön på provresultat och en större effekt på ämnesintresse. Dessa nutida kontexter skiljer sig dock från en äldre tid då lärarinnor symboliserade förändrade kvinnliga yrkesmöjligheter. Närmast vår forskning är Card m fl (2022), som visar att flickor på den amerikanska landsbygden på 1940-talet, undervisade av lärarinnor, oftare gick vidare till högre utbildning och fick högre inkomst.

2. Data

Folkskollärarinnorna och läraryrkets feminisering har studerats både kvalitativt och kvantitativt inom historia och demografi (Florin 1990; Marklund 2021). Dock har rikstäckande data om lärarkårens sammansättning på skoldistrikt-nivå hittills inte varit tillgänglig för statistisk analys. För att fylla denna lucka digitaliserar vi folkskolematriklar från slutet av 1800-talet.² De omfattar detaljerad information om 13 209 lärare i ca 2 200 skoldistrikt, inklusive namn, anställningsår och skoldistrikt.

Med hjälp av historiska kartor – framför allt georefererade kartor från Riksarkivet – kartlägger vi hur skoldistriktet, som oftast men inte alltid följer kommungränserna, har förändrats över tid. Utifrån detta skapar vi

¹ 1886 gick två procent av flickorna i åldern 10–16 år i flickskola, medan majoriteten var inskrivna i folkskolan.

² Se Bounadi och Folkestad (2024) för fullständiga referenser till källmaterialet.

en uppsättning ”stabila skoldistrikt” som förblir oförändrade över tid. För varje stabilt skoldistrikt kan vi sedan, med hjälp av vår datamängd över folkskollärare, exempelvis skatta första året då en lärarinna anställdes som det minsta anställningsåret bland de lärarinnor som enligt matriklarna varit anställda där. 1860 hade endast en handfull skoldistrikt anställt en lärarinna (kungliga dispenser kunde ges före 1859). 1890 hade knappt 20 procent av skoldistriktet anställt en lärarinna.

Vi kombinerar vår datamängd om folkskoleväsendet med individuppgifter från SwedPop om födelseår, födelseförsamling, yrken och titlar m m från de tioårsvisa folkräkningarna 1880–1910.³ Födelseförsamlingarna placeras i respektive skoldistrikt, vilket ger oss ”födelseskoldistrikt”. Under antagandet att individer gick i skolan i sitt födelseskoldistrikt kan vi beräkna vilken könssammansättning lärarkollegiet hade under den tid individen var i skolåldern, 9–15 år.⁴ Under samma antagande kan vi också avgöra om individen avslutade sin skolgång före eller efter att en lärarinna anställdes för första gången i skoldistriktet.

3. Kvinnor på arbetsmarknaden

Både nivån på och trenden för kvinnors arbetsmarknadsdeltagande innan standardiseringen av arbetsmarknadsstatistiken är en öppen fråga i många länder, inklusive Sverige. Nobelpristagaren Claudia Goldin har dock på ett övertygande sätt både empiriskt visat och teoretiskt argumenterat för en U-formad kurva över andelen gifta kvinnor i arbete över tid (Goldin 2023).

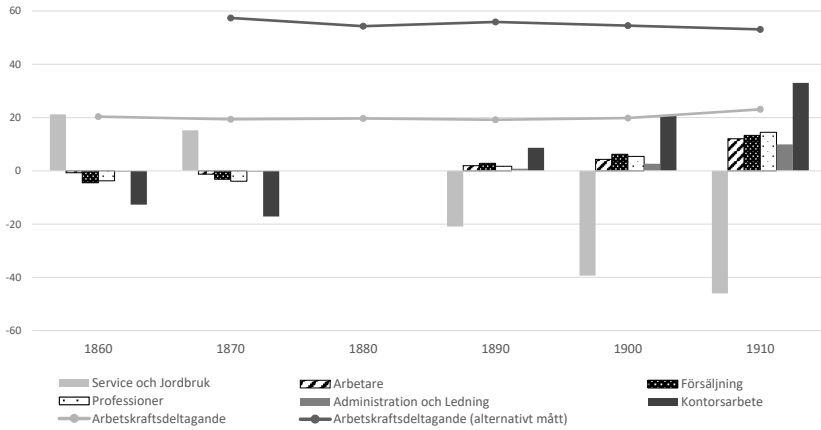
Dessa resultat diskuteras i en svensk kontext av Molinder (2022) som konstaterar att måtten på arbetsmarknadsdeltagande från de svenska folkräkningarna inte bör användas rakt av för att studera den kvinnliga arbetskraftens storlek över tid. Det beror främst på att gifta kvinnor sällan registreras med ett yrke i folkräkningen, färre än en procent trots att många fler var yrkesverksamma. Därför föreslår Molinder (2022) sektorsvisa korrigeringar av folkräkningen baserade på andra samtida källor. Även om sådana korrigeringar inte fullt ut kan tillämpas på individnivå, visar analysen att folkräkningens felmarginal var mycket liten inom flera sektorer under perioden 1880–1910.⁵

Observera dock att vårt fokus är att mäta yrkesval, inte arbetskraftsdeltagande. Därför inkluderar vi i våra utfallsvariabler både individer som studerar till ett specifikt yrke (t ex hantverkslärlingar) och kvinnor med tidigare yrkestitlar (t ex f d lärarinna). Titlarna är kategoriserade enligt

³ Swedish Population Databases for Research (SwedPop) är en nationell forskningsinfrastruktur som ger åtkomst till harmoniserade och länkade mikrodata från Sveriges fem största historiska befolkningsdatabaser.

⁴ Vi kan inte se detta direkt i folkräkningarna, men över 80 procent av flickorna i skolåldern 1880 bodde kvar i sin födelseförsamling.

⁵ Det är framför allt tre sektorer där folkräkningen missar yrkesverksamma kvinnor: jordbruket, handeln och industriell hemproduktion av textil. För de två första kan vi korrigera på individnivå, med vissa begränsningar. För industriell hemproduktion är det inte möjligt.

Figur 1
Förändring i sammansättningen av yrkeskvinnor relativt 1880 samt kvinnligt arbetsmarknadsdeltagande

Källa: Egna beräkningar baserade på de tryckta folkräkningarna från 1860 och 1870 (SCB) samt individdata från folkräkningarna 1880–1910 (SwedPop). Alternativt mått från Molinder (2022).

Historical International Classification of Occupations (HISCO) och kan delas in i sex sektorer. Vi grupperar ”Service” med ”Jordbruk”, eftersom gränsen mellan en piga och en tjänarinna är oklar, och få kvinnor drev vid denna tid självständiga jordbruk. Vi använder även SwedPops hushållsklassificering för att kategorisera kvinnor med yrkestitel som hushållsnära (tjänstefolk i arbetsgivarens hushåll) eller marknadsnära (övriga).⁶

4. Empirisk strategi

För att skatta det kausala sambandet mellan en kvinnlig folkskollärare och elevens framtida utfall genomför vi en händelsestudie. Vi utnyttjar att vi för varje skoldistrikt 1862–89 vet när den första lärarinnan anställdes, vilket låter oss kategorisera kvinnor i folkräkningarna 1880–1910 utifrån deras ålder vid denna händelse i deras födelseskoldistrikt. Eftersom flickor vanligtvis gick i folkskolan vid 9–15 års ålder, jämför vi utfall mellan kohorter beroende på om de då var över 15 år (kontroll), 9–15 år (delvis behandlade) eller under 9 år (ej påbörjat skolan).⁷ Formellt skattar vi ekvationen:

$$y_{sct} = \alpha_{st} + \gamma_c + \sum_{a \neq 16} \beta_{aE_s} 1[E_s - c = a] + e_{sct}$$

där y_{sct} är ett utfall för skoldistrikt s , kohort (födelseår) c , och folkräkningsår t ; E_s är året då den första lärarinnan anställs i s ; α_{st} och γ_c är fixa effekter; e_{sct} är en felterm. Koefficienten β_{aE_s} anger effekten av att vid ålder a ha

⁶ Notera att folkräkningen baseras på husförhörslängder. De med yrkestitlar räknas som yrkesutövare, medan övriga inte gör det. Även om vår mätning av yrkesval är bristfällig, speglar den samhällets syn på yrken.

⁷ Officiell statistik visar att de flesta barn gick i grundskolan från 7 till 14 års ålder. Barnen går i lågstadiet de första två åren och övergår sedan till mellanstadiet för de resterande åren. Därför sätter vi åldersspannet för behandlingen till 9–14 år.

en lärarinna i ett skoldistrikt s där den första lärarinna anställdes år E_s , relativt effekten vid ålder 16, då man precis missade exponeringen. Denna koefficient aggregerar vi över E_s för att erhålla vår *huvudkoefficient*, β_a : effekten av att ens födelsekoldistrikt anställer den första lärarinnan vid ålder a , relativt ålder 16. Eftersom skolår sträcker sig över två år har vi grupperat individer i på varandra följande åldrar (t ex 14–15 år). Skattning och aggregering följer Callaway och Sant’Anna (2021).

Ekvationen beaktar viss heterogenitet i effekten, inklusive att både storlek och tecken kan bero på anställningstidpunkten. En lärarinna anställd kort efter reformen 1859 kan ha varit särskilt banbrytande jämfört med senare anställningar. Dessutom kan skoldistrikt som tidigt rekryterade en lärarinna ha varit mindre konservativa än de som väntade längre.

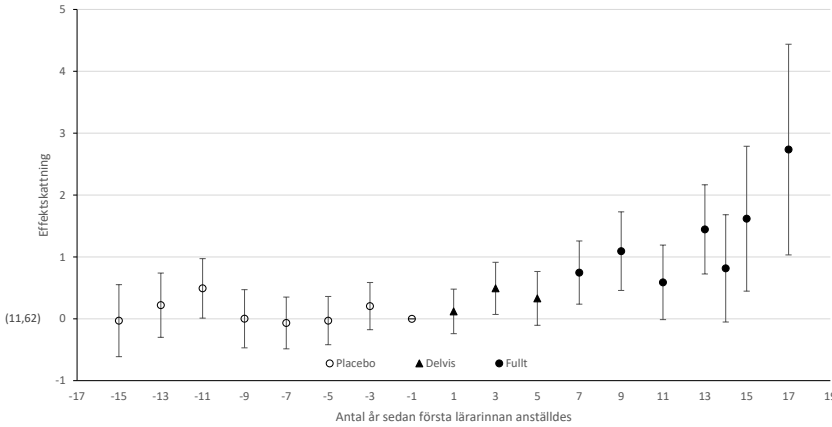
Under antagandet om parallella trender kan vi tolka β_a för $a < 16$ som den kausala effekten av att växa upp i ett skoldistrikt som anställt en lärarinna. Det innebär att de kontrafaktiska utfallen, utan en lärarinna, skulle ha följt samma utveckling som kontrollgruppen. En direkt testbar implikation är att β_a ska vara noll för de som inte exponeras, alltså de med $a \geq 16$. För en kausal tolkning krävs dessutom att inga andra förändringar i skoldistriktet sammanfaller med anställningen av den första lärarinnan. Detta är sannolikt, eftersom samtidiga förändringar som påverkar även äldre kvinnor skulle bryta de parallella trenderna.

5. Resultat

Vi inleder med att analysera effekten av att växa upp i ett skoldistrikt med en kvinnlig lärare på kvinnors yrkesval. Urvalet består av kvinnor födda mellan 1840 och 1880, som vid observationstillfället är 20–50 år gamla.

Figur 2 visar våra skattningar av β_a med 95-procentiga konfidensintervall av benägenheten att ha ett marknadsnära yrke. Figuren visar inga signifikanta avvikelser från antagandet om parallella trender, vilket bekräftas av ett formellt test. Skattningarna indikerar därmed att det finns en positiv effekt på en till tre procentenheter när det gäller att välja ett yrke utanför det traditionella hemarbetet. Detta kan jämföras med ökningen i genomsnittet för kontrollgruppen under tidsperioden före anställningen av en lärarinna, som uppgick till 12 procent. Ökningen av marknadsnära yrken följs av en lika stor minskning av hushållsnära yrken och effekten på traditionella mått av arbetskraftsdeltagande blir därmed noll.

Tabell 1 bryter ner den aggregerade effekten från figur 2 sektorsvis och visar den genomsnittliga effekten för kohorter som gick i skolan tio år efter att en lärarinna anställdes. Vi redovisar alla resultat, men för *Arbetare*, *Försäljning* samt *Administration och ledning* är testet för parallella trender känsligt för antalet åldersgrupper i den empiriska specifikationen. Den största ökningen ses inom professionella yrken och kontorsyrken. Även arbetaryrken ökar något, men resultaten bör tolkas med försiktighet då folkräkningarna underrapporterar vissa grupper av arbetarkvinnor.

Figur 2
Lärarinnornas effekt
på andelen (%) kvin-
nor med ett yrke
utanför det traditio-
nella hemarbetet

Anm: 95-procentiga konfidensintervall. Medelvärden för utfallsvariabeln i kontrollgruppen visas inom parentes vid y-axelns nollpunkt.

Källa: Egna beräkningar.

Sektor	Effektskattning	Medelvärde i kontrollgruppen
Professioner	0,239*** (0,086)	1,564
Administration och ledning	-0,075 (0,061)	0,928
Kontorsarbete	0,178** (0,070)	0,271
Försäljning	0,010 (0,060)	0,810
Försäljning†	-0,358*** (0,114)	2,240
Service och jordbruk	0,206 (0,153)	4,136
Service och jordbruk†	0,361 (0,340)	32,647
Arbetare	0,004** (0,002)	0,042

Tabell 1
Lärarinnornas effekt
på andelen (%) kvin-
nor med ett yrke,
sektorsvis

Anm: Standardfel inom parentes. *** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,10$. † Justerat per Molinder (2022).

Källa: Egna beräkningar.

6. Avslutande diskussion

Analysen visar att anställningen av lärarinnor i folkskolan delvis kan förklara skiftet från hushållsnära till marknadsnära sysselsättning för kvinnor kring sekelskiftet. De första lärarinnorna uppmuntrade sina kvinnliga elever att söka sig till yrken utanför det traditionella hemarbetet, såsom sjuksköterskor, lärare, telegrafister och kontorister. Dessa yrkesgrupper kom senare att utgöra kärnan i den kvinnliga rösträttsrörelsen under 1900-talet.

Mekanismerna bakom lärarinnornas påverkan på sina elever har vi hittills inte klarlagt. En hypotes är att de, särskilt för flickor, fungerade som kulturella föräldrar och vägledde utbildningsval, men alternativa förklaringar, såsom deras högre kompetens, kan inte uteslutas. Vi saknar direkta mått på lärarnas kompetens men antar att medianlärarinnan hade mer humankapital än medianläraren, eftersom hon oftare kom från ett högre samhällsskikt (Florin 1990). Om så är fallet bör även lärarinnornas skolpojkar ha gynnats. Våra resultat visar dock att kvinnliga lärare inte ökade mäns sannolikhet att ha marknadsnära yrken, men att de påverkade andelen män i professionella yrken och försäljning. Preliminärt tyder detta på att effekten av lärarinnor verkar genom båda mekanismerna.

Fungerade de första lärarinnorna som förtrupper för kvinnlig frigörelse? Sannolikt, då de var överrepresenterade bland både rösträttskvinnor och de första kvinnliga kommunfullmäktigeledamöterna 1910–19. Om så var fallet borde deras elever ha varit särskilt aktiva i rösträttsrörelsen. Detta har vi ännu inte testat, men nästa steg är att analysera ny individdata om de ca 350 000 kvinnor som skrev under rösträttspetitionen 1913–14 för att undersöka om lärarinnornas inflytande även stärkte politiskt engagemang i kvinnofrågor.

REFERENSER

Bounadi, M och M Folkestad (2024), "Female Teachers: The Roots of Women's Emancipation", manuskript, Institutet för internationell ekonomi, Stockholms universitet.

Callaway, B och P H Sant'Anna (2021), "Difference-in-differences with Multiple Time Periods", *Journal of Econometrics*, vol 225, s 200–230.

Card, D, C Domnisoru, S G Sanders, L Taylor och V Udalova (2022), "The Impact of Female Teachers on Female Students' Lifetime Well-being", NBER Working Papers 30430.

de Gendre, A, J Feld, N Salamanca och U Zölitz (2024), *Same-Sex Teacher Effects*, University of Zurich Working Paper 438.

Florin, C (1990), *Kampen om katedern – feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom svenska folkskolans lärarkår 1860–1906*, JÄMFO, Stockholm.

Goldin, C D (2023), *Career and Family: Women's Century-Long Journey toward Equity*, Princeton University Press, Princeton.

Lindahl, E (2015), "Are Teacher Assessments Biased? – Evidence from Sweden", *Education Economics*, vol 24, s 224–238.

Marklund, E (2021), *Teachers' Lives in Transition: Gendered Experiences of Work and Family among Primary School Teachers in Northern Sweden, c. 1860–1940*, doktorsavhandling, Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet.

Molinder, J (2022), *Historical Roots of the Dual-earner Model: Women's Labour Force Participation in Sweden, 1870–1960*, Lund Papers in Economic History.